

---

УДК 343.1(477):65.012.8

**М. М. ПЕРЕПЕЛИЦЯ,**

*кандидат юридичних наук, доцент,*

*професор кафедри оперативно-розшукової діяльності*

*навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції*

*Харківського національного університету внутрішніх справ*

## **ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПРИЯННЯ ОСІБ ОПЕРАТИВНИМ ПІДРОЗДІЛАМ**

Розглянуто проблемні питання інституту сприяння осіб оперативним підрозділам у протидії злочинності. Проаналізовано різні точки зору на значення інституту сприяння осіб для оперативно-розшукової діяльності. Наведено класифікацію сприяння осіб. Розглянуто окремі терміни, що відображають сутність цього інституту. Здійснено ретроспективний аналіз стану конфіденційного співробітництва у радянський період вітчизняної історії. Запропоновано шляхи удосконалення інституту сприяння осіб оперативним підрозділам в умовах сучасності.

**Ключові слова:** *інститут сприяння осіб оперативним підрозділам, конфіденти, оперативно-розшукова діяльність, шляхи удосконалення.*

Інститут сприяння осіб оперативним підрозділам у протидії злочинності має досить давню історію. Але лише сьогодні можна сказати, що цей інститут поступово знаходить своє відображення на законодавчому рівні. У багатьох країнах поступово відходять від практики обмеження доступу до такої теми, як співробітництво осіб із правоохоронними органами, вносячи концептуальні питання його регулювання до чинного законодавства [1, п. 2 ст. 15, ст. 17, 18]; 2–5]. При цьому динамічний розвиток суспільства зумовлює постійну потребу у зміні діючих правовідносин. Саме таким змінам, які назріли в контексті вдосконалення інституту сприяння громадян оперативним підрозділам, присвячено цю роботу.

Дослідження згаданого інституту проводили такі вітчизняні вчені, як К. В. Антонов, О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, В. П. Захаров, А. М. Кислий, І. П. Козаченко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. А. Погорельський, В. О. Сілюков, О. П. Снігерьев, Ю. Е. Черкасов, В. В. Шендрік та ін. Проблемі залучення громадян до конфіденційного співробітництва присвячено праці радянських учених В. М. Аتماжитова, І. І. Басецького, В. Г. Боброва, Б. Є. Богданова, В. П. Бож'єва, Д. В. Гребельського, Ю. Ф. Кваші, А. Г. Лскаря, В. А. Лукашова, С. С. Овчинського, В. Л. Шульца тощо. Різні аспекти застосування негласного апарату в оперативно-розшуковій діяльності розглядали дослідники зі США: Джім Кьюрі,

Грегорі Лі, Гарі Маркс, Пол Махоні, Уеслі Сверінген, Великобританії: Кліф та Карен Гарфілд, ФРН: Кай Хіршман та ін.

Багато вчених наголошують на тому, що сприяння осіб оперативного-розшуковим підрозділам є запорукою успіху у виявленні, попередженні та розслідуванні злочинів. Автори підручника «Теорія оперативного-розшукової діяльності» досить переконливо доводять, що агентурний метод, суттю якого є сприяння осіб оперативного-розшуковим підрозділам, з давніх-давен був ядром оперативного-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності [6]. До того ж, на думку О. В. Вагіна, А. П. Ісиченка та Г. Х. Шабанова, агентурний метод є найбільш потенційно глибоким за ступенем проникнення до кримінально-криміногенного середовища [7, с. 11].

А. М. Кислий пропонує розглядати сприяння осіб оперативним підрозділам як окрему наукову теорію. Теорія сприяння згідно зі змінними умовами об'єктивної дійсності постійно потребує додаткового наукового знання. Це зумовлено потребою визначення сутності такого сприяння, його цілей і завдань, форм і видів, а також конкретніших питань. Наприклад, відсутність нормативної правової регламентації поняття сприяння осіб оперативним підрозділам не дозволяє практикам трактувати його абсолютно однозначно, що, в свою чергу, призводить до використання різних підходів у практичній реалізації інституції сприяння боротьбі зі злочинністю [8, с. 38, 43].

Існує досить багато критеріїв класифікації сприяння осіб оперативним підрозділам. Зокрема, воно може бути *прямим* (дії, спрямовані на вирішення завдань оперативного-розшукової діяльності) або *опосередкованим* (повідомлення оперативного значущої інформації через інших осіб, засоби масової інформації, Інтернет).

О. В. Шахматов зазначає, що сприяння осіб оперативного-розшуковим підрозділам може бути *короткостроковим* і *довгостроковим*.

Короткостроковість відносин у сфері сприяння характеризується їх незначною тривалістю. До них слід віднести разові контакти з особами, які сприяють вирішенню окремих оперативнотактичних завдань та беруть участь у проведенні окремих оперативного-розшукових заходів.

Залучення їх на гласній основі може виражатися, наприклад, у використанні допомоги під час надання органам внутрішніх справ приміщень, транспортних засобів тощо. До конфіденційних короткострокових контактів належать відносини у сфері анонімного інформування й оперативні контакти, які за своїм

характером можуть бути разовими або багаторазовими.

Довготривалі відносини передбачають сприяння на тривалому часовому відрізку. Цей період може бути різним і залежить від чинників, що визначаються, в першу чергу, критерієм доцільності тривалого сприяння, а також його мотивацією. До категорій осіб, які надають довготривале сприяння на гласній основі, відносять окремих представників так званої «громадськості».

Довготривале сприяння на конфіденційній основі здійснюється довіреними особами і агентурним апаратом [9, с. 388–389].

З наведеного випливає інша головна ознака для класифікації сприяння осіб оперативним підрозділам, яке потрібно розділяти на *гласне* та *негласне*.

Одне з визначень гласного сприяння пропонує О. В. Васьковська, розуміючи під ним засновану на законодавчих та інших нормативно-правових актах діяльність, здійснювану шляхом відкритого надання одноразової або постійної допомоги громадянину, іноземним громадянину, особою без громадянства або об'єднанням громадян, спрямовану на вирішення цілей і завдань оперативного-розшукової діяльності [10, с. 147].

Як бачимо, у цьому визначенні втрачено таку категорію осіб, як піддані, які належать до монархічних держав. До того ж у ч. 1 ст. 11 закону України «Про оперативного-розшукову діяльність» [11] наголошується, що органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативного-розшукової діяльності. Таким чином, сприяти оперативного-розшуковим підрозділам на гласній основі відповідно до вітчизняного законодавства можуть як фізичні, так і юридичні особи.

Якщо гласне сприяння є достатньо висвітленим у оперативного-розшуковій, криміналістичній та кримінологічній літературі, то другий вид із причин конспірації та вимог нормативно-правових документів залишається маловідомим для широкого загалу. Навіть більше – сутність та важливість роботи з негласним апаратом розуміють навіть не всі оперативні працівники.

Як слушно зауважує А. М. Кислий, на жаль, далеко не кожен працівник оперативного підрозділу повною мірою уявляє значення та можливості негласного апарату в протидії злочинності. Наприклад, у нормативних документах рекомендовано використовувати допомогу агентури для вирішення будь-яких завдань

оперативно-розшукової діяльності, водночас є застереження, що їх використання доцільне, лише коли всі інші способи досягнення мети вичерпані [12, с. 54–55].

Для того щоб уявити кількісні показники та значення конфіденційного виду сприяння у роботі органів внутрішніх справ, звернімося до розсекречених даних по СРСР кінця 40-х – середини 50-х років минулого сторіччя, наведених Д. Бурдсом, які демонструють тренд до зростання ролі конфіденційного співробітництва громадян у роботі правоохоронних органів [13, с. 28–29, 41].

Так, на 1 січня 1952 року – як впливає з доповіді заступника начальника управління карного розшуку МВС полковника міліції Кірова – 730 оплачуваних резидентів керували діяльністю 10 473 оплачуваних інформаторів, що отримали тільки в 1952 році за інформацію, що надавалася, 2 736 650 крб. Кіров повідомляв, що у 1952 році за допомогою платних інформаторів було розкрито 2 504 злочини і проведено 3 713 арештів: 27 – за вбивства, 150 – за грабежі, 1524 – за різні види крадіжки і розкрадань, 710 – за інші злочини.

Розсекречені відомості МВС за 1953 рік показують розширення мережі інформаторів у

боротьбі проти кримінальних елементів. На 1 січня 1953 року мережа агентів-інформаторів органів міліції по лінії кримінального розшуку складалася з 7 633 резидентів, 19 336 агентів і 136 775 інформаторів – усього 163 794 чоловік. Для зустрічей із інформаторами використовувалося 4 685 конспіративних і явочних квартир.

Протягом першої половини 1953 року було знов завербовано 10 187 осіб, серед них: 69 резидентів, 3 530 агентів і 6 588 інформаторів. Створено 919 нових конспіративних і явочних квартир.

Виключено за той же період з числа агентів-інформаторів 26 112 чоловік: 1 216 резидентів, 2 516 агентів і 22 380 інформаторів. Серед них: за дезінформацію і дворушництво – 7 резидентів, 53 агенти і 124 інформатори – всього 184 особи; за непридатність до роботи – 1 186 резидентів, 2 110 агентів і 21 169 інформаторів – усього 24 465 осіб; у зв'язку з арештом і звинуваченням – 23 резиденти, 353 агенти і 1 087 інформаторів – усього 1 463 особи.

Відомості щодо інших років наведено у табл. 1, з якої видно, що з 1943 до 1950-го року кількість конфідентів збільшилась на 215,16 %.

Таблиця 1

#### Чисельність агентурної мережі карного розшуку МВС СРСР, 1942–1951 рр.

| Агентурна мережа | 1943  | 1944   | 1945   | 1946   | 1947   | 1948   | 1949   | 1950   | 1951   | 1954   | 1955   |
|------------------|-------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| зростання        | 65,7% | 62,33% | 16,22% | 21,13% | 10,85% | 12,67% | 6,71%  | 1,48%  | 1,98%  |        |        |
| Загальна         | 90223 | 146456 | 170217 | 206182 | 228560 | 257508 | 274778 | 278834 | 284344 | 145525 | 118971 |
| Резиденти        | 485   | 2052   | 3057   | 4148   | 7187   | 9452*  | 10730* | 11181* | 11271* | 5126   | 3273   |
| Агенти           | 4371  | 9155   | 9845   | 14885  | 17974  | 18620  | 21046  | 22120  | 22967  | 25613  | 25498  |
| Маршрутні агенти | **    | 413    | 646    | 1070   | 1377   | 1680   | 1955   | 2001   | 2089   | **     | **     |
| Інформатори      | 85367 | 134836 | 156669 | 186079 | 202022 | 227756 | 241047 | 243532 | 248017 | 114786 | 90200  |

Примітки:

\* У тому числі платних – 2293 (1948); 2121 (1949); 1962 (1950); 1761 (1951).

\*\* Включається до категорії «Агентів».

З наведеного можна побачити значущість та роль, яку в усі часи відігравав інститут сприяння громадян оперативним підрозділам у протидії злочинності.

Варто відзначити, що згаданий інститут потребує постійного удосконалення та динамічних перетворень, що мають відбуватися разом зі зміною суспільних відносин.

Наведемо лише декілька, найбільш важливих, із нашої точки зору, проблемних питань, які потребують вирішення.

Одним із них є те, що на сьогодні у вітчизняному сегменті залишається невирішеним

питання санкціонованої участі конфідентів у окремих категоріях злочинів. Як зазначалося автором цієї роботи разом із іншими науковцями у монографії «Оперативно-розшукова компаративістика»: аналогічно до того, як це зроблено у США та Великій Британії, необхідно дозволити конфідентам та офіцерам-нелегалам під час упровадження у злочинне середовище вчиняти певні правопорушення, на які отримано відповідну санкцію у встановленому законом порядку. Нинішня недосконалість оперативно-розшукового законодавства в цій сфері значно зменшує ефективність проведення

оперативного впровадження та збільшує психологічне навантаження на впроваджувану особу. Під час здійснення законодавчих змін необхідно обов'язковим чином урахувати недопустимість провокації злочину з боку впроваджуваної особи, адже це, по-перше, є запорукою дотримання конституційних прав і свобод людини, а по-друге, є одним із чинників, що впливають на допустимість доказів, якими можуть стати результати оперативного впровадження.

Як показує практичний досвід, для недопущення зловживань із боку правоохоронців під час виплати винагороди конфідентам необхідно нормативно закріпити обов'язкову присутність свідка під час проведення цих виплат. Таким свідком, наприклад, може виступати або безпосередній керівник оперативного працівника, або начальник відповідного органу внутрішніх справ.

Також, спираючись на зарубіжний досвід, доцільно впровадити в чинне законодавство України норму, відповідно до якої певний процент від вартості конфіскованого за рішенням суду майна, нажитого злочинним шляхом, переходив би оперативному працівнику, який розкрив злочин, та конфіденту (-ам), який активно сприяв цьому розкриттю. Впровадження такої норми суттєво стимулювало б розкриття злочинів і, відповідно, покращило б ефективність боротьби зі злочинністю [14, с. 311–312].

Крім того, потрібно унормувати сприяння осіб, які не досягли 18 років, органам внутріш-

ніх справ, що є вкрай важливим у справах про організовану злочинність неповнолітніх. Як приклад для такого унормування цілком можливим є використання досвіду США щодо залучення так званих «інформаторів обмеженого використання» за згодою їх близьких.

Враховуючи викладене, пропонуємо у ч. 2 ст. 11 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» змінити речення «Угоду про сприяння оперативним підрозділам в оперативно-розшуковій діяльності може бути укладено з дієздатною особою» на таке:

«Угоду про сприяння оперативним підрозділам в оперативно-розшуковій діяльності може бути укладено з дієздатною особою або з особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності, за згодою її батьків, опікунів або піклувальників».

Звичайно, вказана новація може викликати нарікання на порушення принципу конспірації оперативно-розшукової діяльності, адже батьки, опікуни або піклувальники стають носіями оперативно-розшукової інформації. Але потрібно пам'ятати, що тут цілком логічним було б задіяти механізм відбирання підписки про нерозголошення і в самих батьків. При цьому вони самі стають особами, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Відтак на них розповсюджується дія ч. 3 ст. 11 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо відповідальності за розголошення таємниці, яка стала їм відома.

#### Список використаних джерел

1. Об оперативно-розыскной деятельности : федеральный закон : от 12.08.1995 № 144-ФЗ // Российская газета. – 18.08.1995. – № 160.
2. The Attorney General's Guidelines Regarding the Use of Confidential Informants [Електронний ресурс]. – May 30, 2002. – Режим доступу: <http://fas.org/irp/agency/doj/fbi/dojguidelines.pdf>.
3. The Attorney General's Guidelines Regarding the Use of FBI Confidential Human Sources [Електронний ресурс]. – December 13, 2006. – Режим доступу: <http://fas.org/irp/agency/doj/fbi/chs-guidelines.pdf>.
4. Regulation of Investigatory Powers Act, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/contents>.
5. Gemeinsame Richtlinien der Justizminister/-senatoren und der Innenminister/- senatoren des Bundes und der Lander uber die Inanspruchnahme von Informanten sowie uber den Einsatz von Vertrauenspersonen (V-Personen) und Verdeckten Ermittlern im Rahmen der Strafverfolgung [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://home.arcor.de/bastian-voelker/RiStBV.pdf>.
6. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. – М. : Инфра-М, 2006. – X, 832 с. – (Высшее образование).
7. Вагин О. А. Оперативно-розыскные мероприятия и использование их результатов : учеб.-практ. пособие / О. В. Вагин, А. П. Исиченко, Г. Х. Шабанов. – М. : Издат. дом Шумиловой И. И., 2006. – 119 с.
8. Кислий А. М. Сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ як окрема наукова теорія оперативно-розшукової діяльності / А. М. Кислий // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – Вип. 23. – С. 37–44.
9. Шахматов А. В. Агентурная работа в оперативно-розыскной деятельности: теоретико-правовое исследование российского опыта : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Шахматов Александр Владимирович. – СПб., 2005. – 438 с.
10. Васьковская Е. В. Гласное содействие граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Васьковская Елена Владимировна. – Красноярск, 2005. – 179 с.

11. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
12. Кислий А. М. Проблеми формування концепції сприяння ОРД у протидії організованих злочинності / Кислий Анатолій Михайлович // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – Вип. 24. – С. 52–58.
13. Бурдс Дж. Советская агентура : Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948) / Джеффри Бурдс. – М. ; Нью-Йорк : Современная История, 2006. – 296 с., илл.
14. Оперативно-розшукова компаративістика : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай, Шендрик. – Харків : Золота миля, 2013. – 352 с.

*Надійшла до редколегії 27.11.2014*

#### **ПЕРЕПЕЛИЦА Н. Н. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА СОДЕЙСТВИЯ ЛИЦ ОПЕРАТИВНЫМ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМ**

Рассмотрены проблемные вопросы института содействия лиц оперативным подразделениям в противодействии преступности. Проанализированы разные точки зрения на значение института содействия лиц для оперативно-розыскной деятельности. Приведена классификация содействия лиц. Рассмотрены отдельные термины, которые отображают сущность этого института. Осуществлен ретроспективный анализ состояния конфиденциального сотрудничества в советский период отечественной истории. Предложены пути усовершенствования института содействия лиц оперативным подразделениям в условиях современности.

**Ключевые слова:** институт содействия лиц оперативным подразделениям, конфидененты, оперативно-розыскная деятельность, пути усовершенствования.

#### **PEREPELITSA M. M. SOME ISSUES OF IMPROVING THE INSTITUTION OF ASSISTANCE TO OPERATIVE UNITS BY PEOPLE**

Some issues of the institution of people assistance to operative units in counteracting crime are studied in the article. It is found out that many countries gradually move away from the practice of restricting access to such sensitive topic as persons' cooperation with law enforcement agencies, introducing conceptual issues of its regulation to the current legislation. Different points of view on the importance of the institution of people assistance for operative and search activity are analyzed. Classification of people assistance is provided. In particular, it may be direct or indirect; short and long term; open and secret. Some specific terms reflecting the essence of this institution are studied. It is found out that the meaning of the notion open assistance it is necessary to consider not only the citizens but subjects; attention is also focused on the fact that both individuals and legal entities may assist operative and search units on the open basis according to the national legislation. Retrospective analysis of confidential cooperation in the Soviet period of the national history is realized on the basis of declassified data about the USSR in the late 40's – mid 50-ies of the previous century. The ways of improving the institution of people assistance to operative units in terms of modern time are offered. The author offers to resolve the issue of authorized agents' participation in certain categories of offenses, to consolidate compulsory presence of a witness while paying remuneration to agents, to adopt in the current legislation a provision, under which a certain percentage of the value of confiscated property by a court decision illegally gained would be passed to an operative officer, who solved the offense and to an agent, who actively assisted to the investigation. Besides, it is offered to amend the Law of Ukraine «On Operative and Search Activity» concerning the possibility to involve persons under the age of 18 to confidential cooperation, which is extremely important in cases of organized crime of minors.

**Keywords:** institution of assistance to operative units by people, agents, operative and search activity, ways of improvement.